

Ю. І. Кохан

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Експресивність як домінантна риса ідіостилю Павла Загребельного
(на матеріалі творів «Кавтаклізма» та «Стовпо-творіння»)**

Кохан Ю. І. Експресивність як домінантна риса ідіостилю Павла Загребельного (на матеріалі творів «Кавтаклізма» та «Стовпо-творіння»). У статті розглядається експресивність як риса ідіостилю П. Загребельного, аналізуються мовні засоби створення експресії у сатиричних творах П. Загребельного «Кавтаклізма» та «Стовпо-творіння»). Виділено й проаналізовано типові для письменника прийоми створення мовної експресії за допомогою різнорівневих мовних одиниць.

Ключові слова: ідіостиль, експресія, експресивність, мовні засоби експресії.

Кохан Ю. И. Экспрессивность как доминантная черта идиостиля Павла Загребельного (на материале приведенных «Кавтаклизма» и «Столпо-творение»). В статье рассматривается экспрессивность как черта идиостиля П. Загребельного, анализируются языковые средства создания экспрессии в сатирических романах «Кавтаклизма» и «Столпо-творение». Выделены и пранализированы типичные для писателя приемы создания языковой экспрессии при помощи разноуровневых языковых единиц.

Ключевые слова: идиостиль, экспрессия, экспрессивность, языковые средства экспрессии.

Kokhan Yu. I. Expressiveness as a Dominant Feature of the Idiostyle of Pavlo Zagrebelnyi (on the basis of the works “Kavtaklizma” and “Stovpo-tvorinnia”). Consideration is given to expressiveness as a feature of the idiostyle of Pavlo Zagrebelnyi. The language techniques of creation of expression in the satirical novels “Kavtaklizma” and “Stovpo-tvorinnia” are examined. The author’s typical techniques used for creation of language expression by means of split-level language units are defined and analyzed.

Key words: idiostyle, expression, expressiveness, language techniques of expression.

Експресія та експресивність належить до тих категорій, що привертала пильну увагу дослідників, які їх вивчали на матеріалі текстів художньої літератури та ЗМІ. (І. Арнольд, Т. Вавринюк, А. Горбунов, О. Турчак, В. Харченко, В. Чабаненко та ін.). Про актуальність досліджень мовної експресії та експресивності зокрема пише О. Турчак: «Останнім часом надзвичайно актуальною є проблема експресії, експресивності та експресивної лексики. Написана велика кількість праць, у яких висвітлюється поняття експресивності в різних аспектах: лінгвістичному, лексикологічному, лінгвостилістичному, соціолінгвістичному, психолінгвістичному. Інтерес мовознавців до проблеми експресивності не випадковий, він логічно підготовлений попереднім розвитком лексикології. Експресивність привернула до себе увагу дослідників, коли вже добре був вивчений номінативний лексичний склад мови. Крім того, експресивність стала об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу у зв'язку з вивченням семантики мовних одиниць та їхньої системності» [7].

Щодо категорій експресії та експресивності у мовознавців не склалося єдиної думки як у визначенні цих явищ, так і у з'ясуванні механізму створення мовної експресії. «Першою передумовою комплексного вивчення експресивних засобів української мови є критичне осмислення й подолання існуючих розбіжностей у поглядах на основні категорії стилістики цих засобів, зокрема й у

поглядах на суть мовленнєвої експресії», – писав В. Чабаненко [8:7]. У мовознавстві існує велика кількість визначень експресії та експресивності. Огляд цих дефініцій наводить В. Чабаненко у навчальному посібнику «Стилїстика експресивних засобів української мови». Наприклад, О. Ахманова, як він пише, вважає експресією ті виразально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного й надають образності й емоційності. Аналогічні визначення, як твердить В. Чабаненко, знаходимо і в Д. Розенталя та М. Теленкової. В. Григор'єв, Т. Винокур та В. Девкін уважають експресією виразність вислову [8:8]. Також, як зазначає В. Чабаненко, нерідко ототожнюють поняття «експресія» та «експресивність». На думку вченого, експресія – це збільшення, посилення виразності, а експресивність – сама посиленна виразність. Якщо експресія виявляється лише на мовленнєвому рівні, то експресивність буває й мовною, й мовленнєвою [8:8–10]. Така різноманітність поглядів на експресію та експресивність, а також важлива роль цих явищ у текстах художньої літератури, зокрема з погляду формування й розвитку ідіостилю письменника, дає підстави вважати актуальними дослідження експресивності мови художньої літератури з погляду її впливу на формування індивідуально-авторського стилю.

Індивідуально-авторський стиль письменника, будучи категорією змінюваною, динамічною, все ж зберігає основні риси творчої манери автора,

зумовлені специфікою його творчої домінанти. Виразним прикладом цього є ідіостилю П. Загребельного, який став активно працювати в літературі з 50-х років ХХ століття. Пропрацювавши майже півстоліття в літературі, яку традиційно називали радянською, увійшовши в літературу нового часу, часу української незалежності, часу нових тенденцій і естетичних уподобань, П. Загребельний зміг залишитися, сказати б, у тренді. Його твори, написані вже в незалежній Україні, продовжують привертати пильну увагу читачів, критиків і науковців, даючи останнім багатий матеріал для досліджень.

Як пише Я. Голобородько, Загребельний «відчував і передавав найнепрístupніші смислові грані, найрозмаїтіші інтонаційні вібрації, найтонші та найскладніші асоціативні функції слова» [3]. Тобто письменник тонко відчував те, що О. Потебня називав внутрішньою формою слова.

В. Дончик дав таку характеристику стилю П. Загребельного: «...бурхливий, оригінальний, з активним авторським особистим началом, вільною, розкутою, а то й ексцентричною манерою розповіді (...) Стильовою ж домінантою в усіх творах П. Загребельного слід уважати авторську "установку" на розповідність, постійне прагнення її цікавості і неодмінний її супровід – іронічність» [4:5]. Усі ці ознаки можна вважати складниками такої домінантної риси ідіостилю Загребельного, як експресивність.

Експресивність була притаманна творам П. Загребельного різних періодів і різної тематики. Вона створювалася різноплановими мовними одиницями: фонетичними, лексичними, фразеологічними сполуками, синтаксичними одиницями. Особливо експресивними є сатиричні твори останнього періоду – «Кавтаклізма» і «Стовпо-творіння», про які Я. Голобородько пише: «У цих текстах Загребельний приміряє різноманітні та різноакцентні, хоча й дотичні амплуа» [3]. Щільна насиченість названих творів різноплановими засобами створення експресії спричинена, з одного боку, законами написання сміховинних текстів, відсутністю будь-якої цензури, окрім внутрішньої, мистецької. Як пише Я. Голобородько, «що ж то за сатира, якщо автор не доводить себе до оргазму знущальних випадів і характеристик. Це вже обірваний творчий акт, а не повноцінний сатиричний стиль» [3]. З іншого боку, така експресивність аналізованих творів зумовлена загальною експресивною наснаженістю прози П. Загребельного.

Аналізуючи експресивність творів П. Загребельного «Кавтаклізма» і «Стовпо-творіння» як ознаку його ідіостилю, спираємося на принципи аналізу мовних засобів, що створюють експресивність мовлення, запропоновані В. Чабаненком у праці «Стилістика експресивних засобів української мови» [8].

Фонетичні засоби створення мовленнєвої експресивності, на думку В. Чабаненка, є не дуже численними й виразними [8:181]. Однак в аналізованих творах знаходимо достатню кількість використання фонетичних засобів експресії. Так, в

одному з творів – «Кавтаклізма» – основною фонетичною особливістю є вставлення невластивого протетичного чи епентетичного звука [в]: *вбудильник, кавтаклізма, перевстрійка, дивсплей, півжама*. В аналізованих текстах знаходимо й інші випадки вживання фонетичних засобів експресії. За допомогою повторення звука [р] у слові *революція* створюється звуконаслідування, що нагадує гарчання звіра і передає негативне ставлення автора до революції: «...для Маркса святиною були не якісь там ліберальні іграшки, що звуться виборами, а безпощадна класова боротьба і революція. Революція! *Р-р-р!* Як у клітці з голодними тиграми [5:7]; «Велика Кримінальна *р-р-революція* – революція, розпочата в Біловезькій пуші (...), породила ... безбатченків» [Там само]. (Тут і далі виділення наше – Ю. К.).

Говіркова чи просторічна вимова слів, зокрема заміна [ф] на [хв] також є засобом створення експресивності: « – Депитат Бугаєнко, не ревіть у *мікрохвон!*» [5:25]; «А я ж ковбоїв грав у *хвільмах*» [5:219]; «Він же (Переревенко) ще вчора, у *хвонді* тривожився...» [5:226]; « – А *шо?* – стенив плечима Батюня. – *Мона* й про *комаря* та муху (зіграти – Ю. К.).

Це вже й геть зачарувало голову парламенту, бо він теж казав *шо*, а не *шо...*» [5:28]. Зрештою, вимовляння персонажем слова *парламент* за вимогами правопису 1928 р. і традиціями діаспори – *парлямент* теж можна вважати фонетичним засобом експресії.

До фонетичних засобів експресії, як уважає В. Чабаненко, належить і «свідома, цілеспрямована переогласовка слова, яка впливає на його зміст» [8:183]. В аналізованих текстах цей прийом уживається дуже активно: *присидент, домократія, юродні депутати, енциклопудія, какадем'к*. Таким новотвором є і згадане вже слово *кавтаклізма*, вжите і в тексті, і як назва одного з творів:

«– Це катаклізм, – сказала Норіса Мишиновна.

– Так мені ж від цього не легше, катаклізм воно чи ціла *кавтаклізма!* – застогнав я» [5:221]. Уважаємо, що цей прийом можна розглядати і як фонетичний, і як лексичний засіб створення експресивності, зокрема авторських неологізмів. Хоча про такі новотвори Н. Голікова пише як про «небажані авторські новотвори» та «комунікативні збої», особливо про ті, що є відверто вульгарними, на кшталт *жопопозиція* чи *обсракізм*. Як влучно говорить дослідниця, їх «читати ще можна, а от привселюдно вимовити не кожен наважиться» [2:8–9]. Однак при всьому цьому авторка зауважує, що, «користуючись загальноприйнятими мовними засобами, неординарно й оригінально їх поєднуючи, письменник досягає неабияких результатів, створюючи по-Загребельнівськи експресивні слова і фразеологізовані сполучення...» [2:9].

Помітний стилістичний ефект створює контрастне поєднання семантично несумісних мовних елементів, про що В. Чабаненко пише: «Неабиякий експресивно-стилістичний наслідок дає контрастування логічно й семантично різнопланових мовних елементів. Несподіване (...) зіткнення слів,

словосполучень і фраз, що семантично є дуже далекими й належними до різних семантичних площин, роблять цілий вислів оригінальним, стилістично виразним, емоційно напруженим» [8:26]. Поєднання різнопланових за семантикою й стилістичними властивостями елементів – досить помітний прийом створення експресії в аналізованих творах. Наприклад, у тексті «Стовпо-творіння» автор поєднує в одному реченні такі пари слів, як *імідж*, *аура*, з одного боку, й *тампакс*, *памперс*, – з іншого: «Не лякайтесь цього слова (елекція – Ю. К.). Воно не має нічого спільного з усіма отими *«іміджами, аурами, тампаксами й памперсами»* [5:5]. У «Стовпо-творінні» автор акцентує увагу на такій рисі зовнішності персонажа – «присидента» Батюні, як пом'ята ширінька на штанях. Ця художня деталь сама по собі є неабияким джерелом експресивності. Однак автор посилює виразність шляхом поєднання словосполучення *пом'ята ширінька* з мовними одиницями більш високого стилістичного забарвлення, наприклад, з книжною іншомовною лексикою чи публіцистичним штампом-ідеологією радянських часів: «– Чи не вважаєте ви, що *пом'ята ширінька* негативно діє на ваш *імідж* і не сприяє підвищенню вашого *рейтингу* серед *електората*?» Ах, яка вишукана лексика: *імідж*, *рейтинг*, *електорат!*» [5:17]; «Полотняна сорочечка, як у отого прославленого народного співака, стоячий комірць і якась там мотузка з двома китичками («Вівці, мої вівці...»). І *пом'ята ширінька в робітничо-селянських штанях*» [Там само]. Стилiстично виразне поєднання урочисто-піднесеної архаїчної лексики з розмовно-просторічною: «...він (Батюня – Ю. К.) *прорік* зовсім непротокольне (для коридорів влади):

– *Шо?* Сам *глава парламенту*? Хто тут *тіки* не був, а такого *великого цабе* ще й не було [5: 28].

Досконало володіючи словом, тонко відчуваючи семантико-стилістичні відтінки, автор обігрує значення полісемічних слів, що також створює експресію:

« – Я дам команду своїй агентурі в Африці, і вони звідти привезуть таке причандалля, що тут нікому й не снилося...

Ну, тут його Норіса Мишинована *обрізала*, як яврея або африканського мусульманина.

– Повинна вам зауважити, Предпрінімаков (...). Нам чужого не треба» [5:232]. Експресія створюється через зіставлення значень слова *обрізати* – здійснити обряд обрізання і різко примусити замовкнути. Принагідно зауважимо, що обігрування прямого й переносного значення слів і фразеологічних одиниць (ФО), як свідчить наш попередній аналіз інших творів Загребельного, є типовим для нього прийомом створення мовної експресії.

З погляду стилістичного синтаксису характерною для творчості Загребельного є побудова розлогих речень з великими синонімічними чи псевдосинонімічними рядами: «...ще закономірнішим наслідком стали: *криміналізація, тероризація, корумпотизація, мінізація*, суцільна *обдирація* і цілковита *руйнація*» [5:7]; «... щось там

(іміджмейкери – Ю. К.) ніби *метикували, провокували, критикували, фальсифікували, принижували й висміювали* претендента [5:13–14]; «Мовляв, ніякої перевстройки, а сама пересічка, а в ній було спочатку *розбалакування, розбазікування, розп'якування*, тоді почалося *розбазарювання, розтринькування, розмальовування*, після цього настало *розруйнування, розбехкування, розшарпування*, за яким пішло *розсмикування, розшарпування, розграбування*... [5:229].

Аналогічний прийом спостерігаємо й щодо ФО: «Прямо пропонувати Батюні кандидатство Бовть остерігався, щоб не налякати чоловіка, кружляв довкола, *як оса коло меду*, говорив натяками, *на здогад буряків, щоб була капуста*, тоді нарешті *взяв бика за роги і поставив* перед Батюнею *питання руба*» [5:33–34].

Загалом фразеологія – надзвичайно потужний засіб створення мовної експресії. «Чимало експресивних явищ сучасної української мови, які виникають на ґрунті її норм, простежується у фразеологічному ярусі», – пише В. Чабаненко [8:151]. Уже саме вживання ФО створює експресію завдяки образності цих мовних одиниць. Однак експресія значно посилюється, коли автор творчо втручається в структуру чи семантику вислову, трансформуючи його. Типовим для П. Загребельного, як свідчать і наші попередні дослідження, є прийом дефразеологізації вислову. Цим прийомом він користується і в тексті «Стовпо-творіння», подаючи ФО *вискочити як Пилип з конопель* в іншому графічному оформленні: «І чинного присидента перед другим вирішальним туром виборів, щоб він достойно переміг якогось там (як *Пилип з Конопель*), нікому не відомого Батюню» [5:13]. Експресію створює й уживання чужомовних фразеологізмів, що не вписуються в систему української мови. В аналізованих творах, особливо в «Кавтаклізмі», автор уживає російськомовні ФО, наприклад, *ерунда на постном масле*. Однак автор посилює експресивність, досягнуту вживанням цього вислову, заміною компонента *ерунда* його нецензурним синонімом і, за своєю творчою традицією, посилює експресивність уже трансформованої ФО синонімічними словосполученнями такого ж вульгарного характеру: «Які закони природи? Все це *х...ня* (скорочення наше – Ю. К.) *на постнім маслі. Недоспожита жрачка! Недохльобане бухло! Недотрахкані хвойди!*» [5:227–228].

Традиційним прийомом посилення експресії є заміна компонентів ФО, чим активно послуговується автор, наприклад, стилістично увиразнюючи відомий вислів Л. Кравчука *маємо те, що маємо*: «*Маємо те, що розваляємо*». Таким же прийомом посилюється експресивність вислову з роману «Золоте теля» І. Льфа і Є. Петрова *ударимо автопробігом по бездоріжжю і нехлюїству: «Ударимо нашим національним стовпом по всіх злочинних режимах, по міжнародному тероризму, по... (в народі кажуть: стовпом по...)*» [5:19].

Отже, цей досить побіжний огляд мовних засобів експресії і характеру експресивності в аналізованих

творах П. Загребельного засвідчує, що, з одного боку, експресивність є характерною рисою художньої літератури взагалі. Однак характер експресивності зумовлюється особливостями світобачення письменника, особливостями мислення (не випадково О. Потебня називав слово формою думки [6:127]), особливостями стильової домінанти.

Експресивність П. Загребельного – це експресивність письменника-інтелектуала, людини енциклопедичної ерудиції, письменника, який надзвичайно тонко відчував семантичні й стилістичні відтінки використовуваних ним мовних одиниць і вмів донести їх до читача.

Література

1. Вавринюк Т. І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко) [електронний ресурс] / Т. І. Вавринюк // Лінгвістика і поетика тексту, 2010. — С. 67—73. — Режим доступу : <http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/726/667>
2. Голікова Н. С. Мовна норма в художній літературі початку XXI століття / Н. С. Голікова // Український смисл, 2012. — № 1. — С. 3—11.
3. Голобородько Я. Симфонізм Павла Загребельного [електронний ресурс] / Я. Голобородько // Сучасність. — 2009. — № 10. — Режим доступу : <http://vsiknygy.net.ua/neformat/5232/>
4. Дончик В. Істина — особистість (Проза Павла Загребельного) / В. Дончик : літературно-критичний нарис. — К. : Радянський письменник, 1984. — 247 с.
5. Загребельний П. А. Стовпо-творіння. Кавтаклізма : [роман] / Загребельний П. А. — Х. : Фоліо, 2004. — 286 с.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике (Извлечения) / Потебня А. А. // Хрестоматия по истории языкознания XIX—XX веков / Составил В. А. Звегинцев. — М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1956. — С. 123—143.
7. Турчак О. М. Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики оказіоналізмів (на матеріалі преси кінця XX ст.) [електронний ресурс] / О. М. Турчак // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки», 2015. — № 1 (9). — Режим доступу : <http://duer.edu/uploads/vidavnitstvo-15-16/12557.pdf>
8. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови. Частина I : навч. посібник / Чабаненко В. А. — Запоріжжя : ЗДУ, 1993. — 216 с.